

„MOST MÁR ÉN LEGALÁBB OLYAN OKOS, TALÁN OKOSABB IS VAGYOK, MOST MÁR IGAZODJATOK HOZZÁM”

Intergenerációs társadalmi mobilitás vizsgálata egy a II. világháború utáni Magyarországon felemelkedett egyéni történetén keresztül

Czelleng Réka

czellengreka@gmail.com

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2025.3.121

Absztrakt

A tanulmány a II. világháború utáni Magyarország társadalmi mobilitási folyamatait vizsgálja egy egyéni életút elemzésén keresztül. A kutatás célja annak feltárása, hogy az adott történelmi korszakban milyen társadalmi, térbeli és munkaszervezeti tényezők járultak hozzá az egyéni felemelkedés lehetőségeihez. Az elemzés alapját egy narratív élettörténeti interjú képezi, amelyet társadalomtörténeti és szociológiai szakirodalmak kontextusában értelmeznek. A tanulmány arra keresi a választ, miként tükröződnek a korszak intergenerációs mobilitási mintázatai az egyéni életútban, és hogyan válik az élettörténet a társadalmi változások mikro-szintű lenyomatává.

Kulcsszavak

narratív interjú, mobilitás, parasztság, értelmiség, falu, város, karrierút, államszocializmus

"NOW I AM AT LEAST AS SMART, PERHAPS EVEN SMARTER; NOW YOU MUST ADAPT TO ME."

The Study of Intergenerational Social Mobility Through the Life Story of an Individual Who Achieved Upward Mobility in Post–World War II Hungary

Réka Czelleng

Abstract

The study examines the processes of social mobility in post–World War II Hungary through the analysis of an individual life course. Its aim is to explore the social, spatial, and occupational factors that shaped opportunities for upward mobility during this historical period. The analysis is based on a narrative life-history interview, interpreted within the context of sociological and social-historical scholarship. The study seeks to demonstrate how patterns of intergenerational social mobility were reflected in an individual life trajectory, and how personal narratives can serve as micro-level imprints of broader social transformations.

Keywords

narrative interview, mobility, peasantry, intelligentsia, village, city, career path, state socialism

"MOST MÁR ÉN LEGALÁBB OLYAN OKOS, TÁN OKOSABB IS VAGYOK, MOST MÁR IGAZODJATOK HOZZÁM."

Intergenerációs társadalmi mobilitás vizsgálata egy a II. világháború utáni Magyarországon felemelkedett egyén élettörténetén keresztül

Czelleng Réka

czellengreka@gmail.com

Bevezetés

A kutatás azt vizsgálja, miként jelenik meg a II. világháború utáni társadalmi felemelkedés egy élettörténeten keresztül Magyarországon. Az érdeklődés egyik oldala szociológiai tanulmányokból fakad, másik oldala pedig személyes kötődésből: az apai nagypapa történetének elemzésén keresztül tárul fel, miként hatnak a társadalomtörténeti események az egyéni életútra. A téma jelentőségét az adja, hogy a mobilitás egyszerre tükrözi a történelmi korszakokat és a társadalomszerkezeti átalakulásokat. Feltételezés, hogy az 1945 utáni oktatáspolitikai intézkedések és a Kádár-korszak társadalmi nyitottsága kulcsszerepet játszottak az életút alakulásában, és ezek nyomai a karrierútban is jól látszódnak.

A vizsgálat központi kérdése: hogyan jelenik meg a társadalmi felemelkedés egyéni élettörténetben? Az időkeretet az 1945–1985 közötti időszak adja, amelyben a Rákosi- és Kádár-korszak társadalmi-történeti háttere mellett az általános iskolától a vezérigazgatói kinevezésig tartó pálya bontakozik ki.

A felemelkedés dimenziói térben, (faluról városba költözés), társadalmi pozíciójának tekintetében (parasztból értelmiségivé vált), és ezen belül karrierjében (diplomás beosztottból vezetővé vált) ragadhatók meg. Ennek során egyszerre történik felfelé mozgás a földrajzi és a társadalmi térben, valamint a munkaszervezeti hierarchiában is. Kutatásom során ezek a dimenziók jelentik a vizsgált osztályugrás kezdeti és végpontjait, amelyet narratív, élettörténeti mélyinterjú módszerrel kutatok, a téma komplexitására való tekintettel. Ez a legmegfelelőbb módja annak, hogy lekövethetővé váljon az időben előrehaladó, kauzálisan felépülő élettörténet, ami az adott kor társadalmi folyamataiban résztvevő egyén önálló gondolatait, érzéseit, megéléseit tárja elénk. Az interjú során különösen a paraszti életvitel, a falusi közeg, a városi beilleszkedés és az értelmiségi szerepek hatásait elemzem.

A tanulmány szerkezetét az élettörténet fő korszakai adják: általános iskola (1945–1953), gimnázium (1953–1957), egyetem (1957–1962), munkahelyi pálya (1962–1984), majd vezérigazgatói kinevezés (1985). E szakaszokban kulcsszavak – falu, város, paraszt, értelmiség, vezető, beilleszkedés, átmenet – mentén vizsgálom az interjút, figyelve a nyelvi és nem verbális

jelekre (szóhasználat, igeragozás, hangsúlyok, hallgatások). Az elemzés Rosenthal és Vajda módszerét követi, kiegészítve a korszakra vonatkozó társadalomtörténeti szakirodalommal. A narratíva mögött mindig jelen van a „nagy egész”: a társadalom szerkezete és folyamatai, amelyek az egyéni életút elemeit formálják.

A narratív interjú módszeréről

A narratív életútinterjú módszerét Fritz Schütze (1976, 1983) dolgozta ki, amelyet Rosenthal (2013 [2003]) részletez. Fontos különbséget tenni a megélt (life history) és az elbeszél (life story) élettörténet között: előbbi a tapasztalatokat hordozza, utóbbi az elmondás aktusában születik meg. Az elemzésben az elbeszél történetre kerül a hangsúly, amelyet a biográfia egészével vetek össze.

Interjúalanyommal korábban nem készült kutatói interjú, így kezdetben bizonytalan volt, mi lehet érdekes az életében. Az első találkozáskor ismertettem a szabályokat, majd a klasszikus nyitókérdéssel („Kérlek, meséld el az élettörténetedet!”) indítottam. Az első szakaszban szabadon mesélt, a másodikban narratíván belüli kérdéseket tettem fel, végül a harmadikban jelentek meg saját kutatói szempontjaim. Az aktív odafigyelés (Rogers 1951; Gordon 1974) technikáját alkalmazva testbeszéddel, arckifejezésekkel és rövid visszajelzésekkel segítettem a történet kibontását. Az első interjú öt és fél órá volt, a második két és fél órá, mindkettő hangfelvételen rögzítve.

A választott módszer személyes indíttatása abban állt, hogy nagyapám történetében már nemcsak egy családtag múltját, hanem társadalomtörténeti lenyomatot láttam. Az interjú során tudatosan törekedtem a kutatói távolságra: jeleztem, hogy szociológus hallgatóként közelítek hozzá, az irodájában vettük fel a beszélgetést, és bár tegeződtünk, a kérdéseket formális keretben fogalmaztam meg. Úgy érzem, sikerült megtartani a szükséges perspektívát, amely lehetővé teszi a személyes kötődésből kiinduló, de tudományos elemzést.

Az interjú elemzése

Paraszság és falu

Az interjú elemzésének első egysége a paraszti életvitel és a falu mint közeg. A falusi lét térbeli és szociális kiindulópont, amelyhez minden további tapasztalat viszonyul. Értelmezési keretet Erdei Ferenc *Parasztok* (1938) című munkája ad, amely szerint a parasztság önmagában nem érthető meg: mindig függésben állt más társadalmi csoportoktól, elsősorban az „úrtól”. Nem rend, mert a rendeket fegyver, jogok és kiváltságok védték, a parasztságot viszont semmilyen státusz vagy biztonság nem övezte. Nem osztály, mert a földbirtok eltérései inkább fokozatokat jeleztek egy közös sorson belül, nem pedig klasszikus osztálykülönbséget. Nem is nép, hiszen két különböző nemzetiségű paraszt közelebb állt egymáshoz, mint egy paraszt és a saját nemzetbeli ura. Erdei szerint így a parasztság olyan „társadalmon belüli társadalom”, amely egyszerre illeszkedett be a társadalmi rendbe, és választotta el magát attól, miközben sajátos kultúrát és közösségi identitást teremtett (Erdei 1938).

Paraszság és falu megjelenése az élettörténetben

Az elbeszélő 1939-ben született, a Nógrád megyei Rétságán. Az interjú első részében feltettem a bevezető kérdést, mely során megkértem, hogy mesélje el az élettörténetét. Az első emlék, ami eszébe jutott az volt, hogy a nagynénje rázza a körtefát az udvarukon és potyognak le a körték a földre. Az első emlék természetközelsége összhangban áll Erdei Ferenc (1938) megállapításaival, miszerint a paraszti élet fő alapja a földhöz való kötődés. A földművelés és

állattartás nemcsak megélhetést, hanem az életmód alapvető keretét adta. Erdei hegyi és síkföldi parasztokat különböztetett meg; közös bennük, hogy a természet a mindennapok színtere.

„Hát ööö öö ugye ott ugye ott voltak azok * a nagyon szép, * szépen művelt földek, szántóföldek (azok a) parcellák, mind bevetve ---- /és akkor jártam a, jártam a >a< jártam a szüleimmel * ültetni krumplit, vetni, * különféle gabonaféléket, kukoricát ültetni- utána meg kapáltuk ((lehunyt szemmel)) * tehát nem volt gyomirtó, meg gyomirtás, * meg gépek, hanem kapáltunk.”

Az elemzést segítő írásjelekből látható, hogy egy résznél nagyobb szünetet tartott. A felvétel során – amikor egymással szemben ültünk – ettől kezdve lehunyt szemmel idézte fel az emléket¹, egészen a gyomirtó említéséig. Ebből a részletből felfedezhető a verbális és nem verbális jeleken és a szóhasználaton keresztül, hogy szinte újraélte az emléket, utána perspektívát váltott, és bővebb ismeretekkel rendelkező szókincsből merítkezett.

A földművelő tevékenységek újból és újból megismétlődtek az interjú során, gyakran ezek a képek készítették elő a következő történetet. Előfordult olyan is, hogy nem a mondaton belül érkezett egy megváltozott perspektívájú reflexió – mint a korábbi részletekben –, hanem egy falusi paraszt számára – ő így definiálja a gyermekkori emlékein keresztül magát, vagyis a gyermekkori énjét – természetes életeseményt, szokást vagy hagyományt már a falutól elszakadt, a paraszti életvitelt kívülről vizsgáló szemszögből írta le: „/akkor a* hogyha azt veszed alapul, hogy * hogy öö hideg vizes * ööö öö vödörből, hideg vízzel locsoltak húsvétkor most=már ugye ezt ilyen ünnepélyes színházi, * megtervezett és koreografált módon csinálják, de akkor >az< direktbe ment ((nevet)) direktbe ment a az a ruha, amit magára vett a a a kisasszony, * azt a a egy bődön vízzel leöntötték ((mosolyogva, majd intenzíven nevetve)).”

A népszokás emlékét ő már kívülről szemlélve, kritikus, már-már gúnyos hangnemben értelmezte újra. Ezt a fajta kívülre helyezkedést az „ünnepélyes színházi” „koreografált” és a „kisasszony” szavak használatával, úgy erősítette meg, mint aki volt ünnepélyes, színházi megkoreografált eseményen és tisztelettel fordul a nők felé. Egy másik falusi szokásokról szóló interjúrészlet, amelyben hasonló ambivalencia fedezhető fel: „ezek a faluközösségek, amikor >hát< ők maguk csináltak a, * csinálták a szüreti bált, az arató bált, * magukból választottak, mit tudom én milyen * bálskirálynőt, meg >ö< izét >ö< bálskirályt. Ez, * ezek * és ez e-egy kompetíció * ment azért ugye, hogy melyik a legszebb lány, * meg mit=tudom én. * De végül is /azt mindenki elfogadta ((hadarva)), hogy tényleg az, * a az szép”

Amikor ezt mondta, úgy éreztem, hogy nem jut eszébe a „verseny” szó, helyette az angol eredetű² „kompetíció” szóval fogalmazta meg gondolatát. A fenti sorokban utalt a közösségi tudat működésére is, amikor arról beszélt, hogy azt tartották szépnek, ami mindenki szerint az volt – vagyis a közösség egyként döntött. Később a következőket mondta a közösségről: „Tehát az a közösség, amelyik öö,* amelyik a rászorultságból ---- származó *((megköszöri a torkát)) ööö dolgokon alapul, -- tehát rászorulok a mások segítségére, * ő meg az enyémmre. Ez így kölcsönös. Ez így kö- így alakul egy, * egy közösség, és akkor észreveszik, hogy te neked valamivel segíteni, és ő odamegy. -- Ugye ez, * ez a közösség.”

Majd összekapcsolta a budapesti lakásának lakóépületében tapasztalt közösségi élményével: „Vagy * ott laktunk -- a Bartók Béla úton egy házba, és a lépcsőházba senki nem ismert senkit. Még a * ajtószomszédot se.”

¹ A gesztusról feljegyzést készítettem ott, és akkor.

² Az egyetemi tanulmányai során tanult meg angolul, illetve később több hónapot töltött Amerikában (Plum Island) egy kutatólaboratóriumban.

Ezt konstatálva a következőre jutott: „Én most, én most gyakorlatilag legszívesebben falun, * falun laknék >hát< leg-legszívesebben ott, >ott< sokkal jobban >ö< éreznék az ember magát”

Vagyis kiderült, hogy annak ellenére, hogy falusi emlékeinek nagy részét részben vagy teljesen külső szemlélő perspektívájából idézte fel, visszavágyott a falusi közösségbe, mert „ott sokkal jobban éreznék az ember magát”. Az általánosító kifejezőmód jelenthette azt, hogy ezáltal is távolította magát nyelvi és érzelmi értelemben a faluba való visszaköltözés gondolatától azzal, hogy nem azt mondta, hogy „ott sokkal jobban érezném magam”. Ezen keresztül a helyzet elfogadása, a városi élet megszokása és természetessé válása által, egyszerre éreztem egy másik, párhuzamos életút lehetőségének halvány kirajzolódását, amiben vagy nem történt osztályugrás, vagy aközben visszaköltözött, és falusi közegben, közösségben maradt. A visszavágyódás a gyermekkori emlékek alapján, egy olyan világnak szólt, ami már nem létezik a paraszti világ nagy részének felszámolódása miatt; ezért „elvágyódáson” itt, egy elképzelt párhuzamos világ felé való sóvárgást értettem. Amikor az egyik falusi udvarlási szokásról beszélt egy szlovák eredetű, gyermekkori szókinsét idéző szó jutott eszébe ösztönösen. A történeten belül az ezekhez hasonló, gyermekkorához kapcsolódó szavakkal mesélt tovább: „ulicska, az meg a- a mi utcánk, az olyan kis utca (egy) zsákutca, az volt egy ulicska * meg egy másik utca volt * azt is ulicskának hívták”

A szlovák hatás apai ágon volt jelentős. A nagyszülei szlovákul beszéltek ezen az ágon és 3-4 éves koráig ő is csak szlovákul vagy, ahogy ő leggyakrabban mondja: tótul beszélt, ezért amikor a nagynénje beírta a rétsági általános iskolába, a leckeüzetébe azt írták be, hogy anyanyelve: tót. – Ő magát palócként definiálta, ami a tájszólásában, a család női tagjainak népviseletében, tulipános ládán és egyéb kiemelkedő tárgyakon feltűnő palóc motívumokon jelent meg. Erdei (1938) feltette a kérdést: természetnek-, vagy társadalomnak lehet-e tekinteni a parasztságot? Nem természet, hanem állandó lekötöttség alatt álló társadalom, amely azzal, hogy társadalom a társadalomban, kétszer is alá van vetve a folytonos változásoknak. És bár a parasztság maga nem örök, hiszen az emberi társadalom hozta létre, a paraszti kultúra maradandó művei öröknek tekinthetők; így például a népdalok, a népviseletben és a különböző eszközökön fennmaradó népi motívumok, a népi szokások és hagyományok, vagy akár a parasztház szerkezete (Erdei 1938).

A falu és a paraszti életvitel egyéni megéléseit összefoglaló állítások az interjú alapján

Az élettörténet szempontjából Rétság nemcsak mobilitási útjának induló pontját jelentette, hanem személyiségének alapköveit ez a társas – és fizikai környezet határozta meg leginkább. Életének további tapasztalatai ezekhez az öszményekhez viszonyította később. Amikor a gyermekkori emlékeit idézte fel, parasztként definiálta magát, melyeknek színtere a falu, vagyis Rétság. Történeteinek nagy része, ahogyan az első emléke is, a természethez földműveléssel és állattartással kapcsolatos tevékenységekhez, népi szokásokhoz és hagyományokhoz kapcsolódtak. A paraszti életvitel az előbb felsorolt, inkább fizikai alkotóelemeken kívül, a munkamegosztásra, egymás segítésére, védelmezésére és bizalomra épült, amit ezekkel, az inkább szellemi és lelki csoportszervező tulajdonságokkal már közösségként értelmeztem. Olyan csoportként, amelyben az egymásra utaltság vagy, ahogy ő mondja: „rászorultság” ereje volt meghatározó. Ez utóbbi nem vonatkoztatható el a történelmi kortól, amely az 1939-53 időszakban a II. világháborúval és az azt követő német, majd szovjet megszállással fogta körül a gyermekkori emlékeket.

Értelmiség és város

Az elemzés második egysége az értelmiségi életmód és a városi közeg kapcsolata. Ennek vizsgálati szempontjai: az iskolázottság emelkedő fokai (általános iskola, gimnázium, egyetem), a tanulással töltött idő, a szabadidős tevékenységek változó terei, valamint a családi és kortárskapcsolatok alakulása. Elméleti keretként Majtényi György *A tudomány lajtorjája* (2005) című művére támaszkodtam, amely a háború utáni társadalmi mobilitás és az „új értelmiség” helyzetét vizsgálja.

Az „új” értelmiség fogalma

A második világháború után a szociológiai gondolkodás a munkamegosztásban elfoglalt pozíció mentén értelmezte a társadalmi rétegződést. Ez illeszkedett a pártállam ideológiájához, amely a „munkás–paraszt–értelmiség” szentháromságában képzelte el a társadalmat. Az „új értelmiség” fogalma a régi, polgári és úri középosztály helyébe lépő, munkás- és parasztszármazású réteget jelentette (Majtényi 2005; Huszár 1978). A szellemi és fizikai munkavégzés közötti határok gyakran átmenetesek voltak, a gyárakban és intézményekben is összefonódtak. A korabeli politikai diskurzus és a lexikális meghatározások is hangsúlyozták, hogy az értelmiség elsősorban szellemi munkából élő réteget jelöl, amelyet a párt igyekezett újraszervezni.

Az 1948-as Magyar Dolgozók Pártjának programnyilatkozata az új munkásosztály, új parasztság és új értelmiség kialakulásáról beszélt, amely friss erőkkel töltődik fel a paraszti és munkásszármazású fiatalok révén. Az 1960-ban megjelent Magyar Nyelv Értelmező Szótára szerint pedig az értelmiség a szellemi munkából élők társadalmi rétege. E kettős meghatározás egyszerre politikai és tudományos keretet adott a fogalom használatának.

Az értelmiségi lét megjelenése az élettörténetben

Ahogy a paraszti életvitel kiteljesedésének³ színtere a falu, úgy tekinthető a város az értelmiségi életvitel színterének az elbeszélő élettörténetében. Ez az összefüggés értelmezésemben nem von maga után kizárólagosságot – pont ezt szeretném bemutatni –, csupán azt az egymás felé, a parasztságot a faluhoz, az értelmiséget a városhoz húzó erőt szeretném érzékeltetni, amit az elemzés során felfedeztem az élettörténetben. Az értelmiségi életvitelt a szellemi tevékenységekkel eltöltött idő mennyiségével⁴ és minőségével⁵ modelleztem az elemzésben. A gyermekkori emlékeket felidézve így fogalmazott apjáról: „egy echte földművelő parasztember volt, akinek ---- akinek öö ----- a felelőssége, gondja volt aaa- az egész család-nak a működtetése, * és ---- az egész föld*birtokrendszer, -- aaaz állatok>ö< - - satöbbi, satöbbi, >a-a< a gondozása, karbantartása,* tehát a gazdálkodás teljes ----- teljes köre, * ami, ami azt jelentette, hogy, * hogy reggel -- 4-től * este tízig állandó>an< mu-munka

³ Azt értem kiteljesedés alatt, hogy a parasztságot meghatározó fizikai és szellemi tevékenységek legnagyobb részben hol történhetnek meg, a környezet fizikai (tér) és szellemi (társadalmi) tulajdonságaiból adódóan.

⁴ Például, hogy napközben az iskolában és utána otthon tanul 1-2 órát és utána dolgozni megy a földekre, vagy pedig az iskolai órák után a kollégiumi tanulószobában, könyvtárban vagy esetleg kutató laboratóriumban tölti az idejét.

⁵ Az iskolában olvasás, tanulás, mások korrepetálása; szabadidőben moziba, színházba, kávéházba látogatással eltöltött idő, ahol a falusi közegben is elérhető tevékenységek (olvasás, tanulás) gyengébben, míg a városban elérhető tevékenységek (mozi, színház, kávéház) erősebben értelmiségi életvitelt építő elemeknek számítanak.

volt. ----- És --- és emellett ---- emellett-ö ----- hétvégeken,* hétvégeken, ---- de hét közben is, amikor vala-valamennyi ideje volt, * akkor olvasott ---- olvasott. Nem újságokat --- újságokat, hanem könyveket. Ezek * sokfélék voltak. Nagyrészt a történelemmel * és az irodalommal * kapcsolatos könyvek ---- akkor --- olyan regények, * kisebb-nagyobb regények, novellák, amelyek-ö, * amelyeket nagyjából ((megköszörüli a torkát)) hát öö * magyar * költők,* írók írtak, * Móricz, Mikszáth, * Jókai --- de volt ebbe >jó< volt ebbe más is.”

A családban betöltött apai feladatkör felvázolásánál ugyanazt a szót használta („működtetés”), mint amikor a földekről beszélt. A férfi minta szempontjából vizsgálva az interjúrészletet egy felelősségteljes, dolgos parasztember, akinek első a család, a föld és az állatok jóléte; a szabadidejét tekintve pedig egy történelmet és irodalmat kedvelő, szellemi aktivitást igénylő, gondolkodó ember képe formálódott ki. Úgy tartotta egyben és irányította a parasztcsaládot alkotó paraszti – földek, állatok, gazdálkodás –, és családi alkotóegységeket, mint egy vezető: „Napközben ugye nem nagyon volt rá idő, * szombat-vasárnaponként, hogyha ő olvasott, akkor-ö, akkor-ö egyet olvasott, és ööö mi ugye * csatangoltunk, játszottunk, satöbbi, satöbbi, * de este, * amikor a munkát így befejezte, * akkor a petróleumlámpa mellett * olvasott. Hangosan felolvasott nekünk, * mi az ágyba feküdtünk, * és ő meg olvasta a regényeket.”

A parasztember, aki a hajnaltól éjszakáig tartó házkörűli, földművelő fizikai munkák után olvasással csendesedett le és ebbe bevonta a fiát (és annak két húgát) is, akinek ez az esti, családi szokás annyira maradandó emlék maradt, hogy kétszer is említette élettörténetének felidézése során. Ez alapján az aktív szellemi tevékenység nem az általános iskola megjelenésével, hanem sokkal előtte, otthon, a családban kezdődött el. Vagyis az iskola egyfajta rásegítő szerepben cselekedett akkor, amikor elkezdte kiemelni őt a kortársai közül.

Mobilitás

Mobilitás és mobilitáskutatás az 1945 utáni Magyarországon

A II. világháború utáni Magyarország népességében a háborús emberveszteség meghatározó. 1944-1948 között olyan jelentős változásokról beszélhetünk, mint a holokauszt, a kitelepítések és lakosságcserek, a vidéki népesség növekedése a városok elesése miatt, valamint a falusi osztályszerkezet megváltozása a földreformot követően.

Az értelmiség összetétele és helyzete a társadalomban – az általam vizsgált időszakban nagy változáson ment át. A mobilitás vizsgálatokból kirajzolódik, hogy a II. világháború után a társadalmi mobilitás főként a munkás és paraszt osztályokból a vezető, értelmiségi és az egyszerű szellemi foglalkozások irányába halad, felfelé (Andorka 1982: 73). A társadalmi rétegződés és struktúravizsgálatok során felmerülő általános probléma az államszocialista országokban, az említett társadalmakról megfogalmazott korabeli írások nyelvezetében és fogalomhasználatában fellelhető erős, rendszerből eredő ideológiai áthatás. A rétegződés vizsgálatának volt egy rendszert legitimáló funkciója is, ezért a kutatásokat nagyrészt ideológusok és propagandisták végezték, majd a fordulat évei után megtörtént a statisztikai vizsgálatok kategóriáinak, és módszertanának egységesítése⁶ (Majtényi 2005: 27).

⁶ A Politikai Bizottság határozata a Központi Statisztikai Hivatal munkájáról és káderhelyzetéről (1958. augusztus 28.) MOL. M-KS. 288. f. 5/1958/91. o.e.

Társadalmi, térbeli és karrierútban történő mobilitás az élettörténeten belül

Az élettörténetben a mobilitás három dimenzióját figyeltem meg. Az egyik a társadalmi mobilitás, amely során az elbeszélő a paraszti rétegből felemelkedett értelmiségivé. A másik, a mobilitás fizikai térben, amely során (Rétság) faluból városba költözött, ennek sorrendje: Balassagyarmat, Debrecen, Budapest. És a karrierútban feltűnő, diplomás beosztottból egy nagyvállalat vezérigazgatói posztját betöltött egyén mobilitása tárul elénk.

Amikor a beilleszkedésről beszélt figyelemmel követtem a megfogalmazás módját, vizsgáltam, hogy mik az átmenet végpontjai és, hogy milyen módon szeretett volna beilleszkedni. elmesélte, hogy apja nem akarta őt elengedni a gimnáziumba, ebben végül anyja döntött és elengedték. Bár apja fontos szerepet játszott az értelmiségi réteg tevékenységeinek képviselésében esténként, azzal, hogy sok könyvet olvasott fel nekik, mégsem támogatta a középiskolai jelentkezést. A történetmesélő azonban ezen a ponton eldöntötte, hogy nem apja paraszti és falusi nyomdokait fogja követni, hanem városba megy és tovább tanul. Később, amikor az Állatorvosi Egyetemről várta a felvételi értesítőt, a többi egyetem előtt álló rétsági kortársa már rég megkapta a borítékot, amikor ő még mindig nem; ebben a helyzetben azt mondta neki az apja: „jobb is fiam, így legalább /lesz, aki dőgozzon itthon ((nevetve))”

Ez az apai reakció jól modellezte a beszélőben lezajló lelki folyamatot, amely során a falusi, paraszt családban idegen, ismeretlen és az életben maradáshoz szükséges; földeken végzett és állatok körüli munkához képest hosszú évekig intézményben tanul, távol a családtól, a parasztságtól és a falutól.

A szövegrészlet kapcsolódik Révai József 1948-as MÁVAG-ban tartott beszédéhez, ami egyik a társadalom szerkezetének alakulását nagy részben befolyásoló oktatáspolitikai intézkedéseknek. Eszerint „meg kell szüntetni a régi vagyonos osztályok műveltségi monopóliumát” (Révai 1948: 627–631 idézi Hajdú 1981: 18). Ezután új felvételi eljárást dolgoztak ki a felsőoktatási intézményekben, amelyek előnyt kovácsolt a „munkás-paraszt származásból”. Ez az intézkedés nem csak a továbbtanulásra volt hatással; a nem értelmiségi családból származó felvételizők munkásként, parasztként vagy értelmiségiként definiálhatták önmagukat a jelentkezési lapokon. A felvételi rendszer megújulása mellett, a „munkás – paraszt” származású hallgatókat 1946-tól gyorsított képzési formájú intézmények segítették. A hallgatók társadalmi összetételére vonatkozó előírások (numerus politicus) érvényessége 1962-ig tartott (Majtényi 2005: 71–72).

A gimnáziumi és egyetemi évek tapasztalataira alapján már kritikusabban, egyéni helyzetén kívül helyezkedő szemmel utalt vissza: „átrendeződött, a gimnáziumban is átrendeződött ((hadarva)) ugye a ebből a ((megköszörüli a torkát)) * koszos parasztgyerekek, meg a városi elit * őö elitnek a: --- őö /hogya is mondjam ((hadarva)) * viselkedése azér * azér nagyon sokat változott a négy év gimnázium alatt. -- Ugye az a nagyképu városi gyerekekből- ((átszüri fogán a levegőt)) sok közülük >pontta zsugorodott< * bukdácsoltak- itt, az egyetemen is, /egyetemen is ((hadarva)) * az első szemeszter után a százötven főből hetvenen megbuktak * valamiből”

A „koszos parasztgyerek” és a „városi elit” jelzős szerkezetek alapján arra gondoltam, hogy az ő értelmezésében ez a két pólusa a társadalmi pozíciónak és ezt a szóhasználatával is érzékeltetni szeretné. Arról beszélt, hogy ezekben az intézményekben kiegyenlítődött ez a társadalmi polarizáltság, a fent és a lent közelített egymáshoz, és ennek a kulcsa a szellemi munka, vagyis a tanulás.

„Ez egy érdekes dolog ((hadarva)), ezt utólag, ezt utólag őö-ő fogtam föl, hogy ez=hogya ez tulajdonképpen így=így történt ((megköszörüli a torkát)), hogya aa-a ((megköszörüli a torkát)) az igazodni akar-akad-akarási fölfelé- /mer azt tudtam ((hadarva)), hogya a hogya, hogya mi az ügy, engem nem zavar az, ami van, * mer az teljesen nagy boldogság, minden, * de * de

((megköszörüli a torkát)), de mégis, hát ugye azok, azok sok dologban másképp öltöznek, satöbbi, satöbbi, tehát nem illik * glo-glott gatyába moziba />menni< ---- ((nevet)) moziba menni, meg mit tudom én micsoda satöbbi, satöbbi ((nevetve)). És igyekezett az ember * ehhez igazodni, és volt egy időpont, amikor megfordult >és akkor< az volt, hogy most=most már, most már én, én-ő ((sóhajt egyet)) legalább olyan okos, * okosabb is vagyok, * most már igazodjatok hozzám.”

A városi értelmiséget felépítő külső és belső jegyek közül kezdetben mindkettőhöz „igazodni” szeretett volna, majd a tanulmányi eredményeinek sikerével rájött, hogy neki nem kell például öltözködését megváltoztatni a városi, értelmiség kortárs csoport tagjává válásáért elég, hogyha továbbra is jól tanul, mert akkor elfogadják és elismerik. Beszért arról, hogy figyelte a szabályokat „mi illik, mi nem” és ennek kapcsán megfogalmazta, hogy kezdetben nem akart „kilógni a sorból”. Társadalmi mobilitás szempontjából első generációs értelmiségi, ezzel magyarázható a félelem a lelepleződéstől, ami által kiderülhetett volna, hogy nem onnan jött, ahonnan a legtöbb társa. Aztán „volt egy időpont”, amikor tudatosult benne, hogy mintaadóvá válhatott azzal, hogy kivált felfelé és megmutatta, hogy jobb a többiekénél. Ez a folyamat vezette őt az új környezethez kapcsolódó szorongásai fordulópontjához, és az ezt megragadó mondat adta a tanulmány címét: „Most már én legalább olyan okos, tán okosabb is vagyok, most már igazodjatok hozzám.”.

Mobilitásának fő mozgatórugója a tanulás volt, melynek fontosságát nem a gimnáziumban vagy az egyetemen, hanem még Rétságon tapasztalta meg. Megélte, hogy a tudásnak mekkora ereje van és, hogy az ő érvényesülésének ez volt a legtermészetesebb módja. A beilleszkedés kapcsán ez is elhangzik: „megmondom őszintén, én a, én a öö középiskolás, meg az egyetemen is: úgy voltam >olyan általános dolgok< , hogy --- , hogy mikor odamentem, * akkor ---- akkor * >akkor< mindenre fölnéztem, * mindenre fölnéztem.” „Mindenről azt hittem, hogy valami, * valami csoda. Ezek a városi gyerekek, (ez-ez-ez) ez valami csoda.”

Ehhez képest ő így érezte magát a városi környezetben „parasztgyerekként”: „tudod, * ilyen nyomorék parasztyerekként, úgy csak sündörögtünk.”

A már korábban is megjelent, társadalmi rétegek közötti távolságot az „átmenet”, vagyis a mobilitás végpontjait érzékeltető jelzők most a „csoda” és a „nyomorék”. Az önmagát nyomoréknak megélő, eközben az idealizált, jól öltözött városi kortársakhoz való beilleszkedés vágyával teli állapotból eljutott odáig, hogy meglátta magában a csodát. Az interjúból kiemelt jelzők a belső mobilitási pályának kezdeti és végpontjaiként értelmezhetőek.

Megkérdeztem tőle, hogyan élte meg a faluról városba, azon belül is a fővárosba költözéssel járó változásokat: „Nekem a Budapest az egy nagy * nagy kérdőjel volt, mert ((megköszörüli a torkát)) azt mondtam neked, hogy itt öö. Hát az a közeg, ahol én, * akikkel én voltam, velem egy kora születé/sűek⁷ voltak ((annyira nevet, hogy kicsordul a könnye)) * / egy kora szocializációjuk voltak ((mosolyogva)). Tehát ott, * ott egy kicsit otthon is éreztem magam. Ha onnan kijöttem, * az egy teljesen más * világ volt”

A térbeli mobilitás az életút egésze szempontjából pozitív fordulatot jelentett, hiszen új tanulási és szakmai lehetőségeket nyitott meg. Ugyanakkor a falusi környezettől való elszakadás kezdetben nehéz és bizonytalan időszakként jelent meg: az elbeszélő csak úgy tudott alkalmazkodni a városi élethez, hogy a vidékről felkerült kortársakkal összetartó közösséget alkotott, amely biztonságot és érzelmi támaszt nyújtott számára. Ebből az otthonos, hasonló fizikai térben és társadalmi rétegben szocializálódott egyetemistákból álló közegeből kilépve idegenné vált számára a városi környezet. Erre még egy példa: „együtt fődöz- fedeztük föl

⁷ Ennél a „velem egy kora születésű” kifejezésnél egy humoros videóra gondolt, amelyről egy korábbi beszélgetésünk alapján tudta, hogy én is ismerem.

Budapestet, * együtt fedeztük föl * az itteni – itteni világnak a a-a-a megszokottól eltérő * hát ööö jellegzetességei. És * és * és lett belőlünk egy olyan * kvázi * ööö városba elszakadt falusi gyerek, ahol már * el tudtunk igazodni a pesti dolgokon.”

Úgy beszélt magáról, mint „a városba elszakadt falusi gyerek”. Vagyis az ő elsődleges közege a falu, ehhez viszonyítja a többi színteret, amellyel a térbeli mobilitás folyamán találkozunk. Az interjúrészlet alapján megerősödik az őt elsősorban a kollégiumban körülvevő kortárs kapcsolatok falusi közösség funkcióját ellátó védőburokszerű szerepe, amit korábban a falu közösségén belüli családi közösség adott meg számára. Ilyen értelemben a család szerepét elkezdik átvenni a kollégiumi kortársak.

A gimnáziumi és egyetemi emlékeiben erősen élt az évfolyam összetettsége, ezt többször is említi az interjúk során: „az valószínű, hogy az >aaa-az< egyetemi * (ömm-ömm) populációnak az összetétele * az leképezte a társadalmat, mert ott * ott-öö ugye a munkás-paraszt származású * gyerekek azok * azok öööö többségbe voltak ---- azok többségben voltak, igaz, hogy már a gimnáziumba is * (az igen) a gimnáziumban is. Hát végül is öööö ((átszűri fogai közt a levegőt)) hát azt nem tudom, hogy ő a háttérük milyen volt, ezeknek, * polgári gyerekek voltak- ugye ezt nem lehet szántani, kapálni, meg /mit tudom én ((hadarva)), ökröket vezetni - egy városba, de * de-de ott is ugye ((sóhajtván elgondolkozik)) nagyrészt-ő, nagyrészt-ő iparosok gyerekei voltak, vagy értelmiségi gyerekek >voltak< gimnáziumban, de az gyakorlatilag ((csuklik egyet)) nem lehetett több a --- osztálynak az egyharmadánál, >vagy még annyi se<. ----- A többi az meg falu-falusi gyerekek voltak, * városi proletárok.”

Az 1962–1964. évi mobilitási adatfelvételek adták a korabeli értelmiség társadalmi származás szerinti összetételére vonatkozó állítások forrását. Ezek a felvételek az apa foglalkozását és betöltött pozícióját vették alapul az egyes társadalmi csoportok mobilitásának kikövetkeztetésére azzal, hogy a vezető és értelmiségi pályán lévők pozícióját vizsgálták 1938-ban, illetve az új rendszer kiépülése, azaz 1949 után. Az látható, hogy „1949-re már némileg nyíltabbá vált a réteg, 1962–1964-ben pedig két és félszer akkora a munkásszármazásúak és másfélszer a parasztszármazásúak aránya a vezető és értelmiségi rétegben, mint a felszabadulás előtt.” (Andorka 1978: 81 idézve Majtényi 2005: 63–64).

Az, hogy a történetmesélő az iskolai kortársak származását ilyen tájékozottsággal vizsgálja, egy értelmiségi nézőpontként értelmezhető. A korszakban a diplomások arányának növekedése jelentette az értelmiség társadalmi összetételének megváltozását elsőként. A szakértelmiség, azon belül a műszaki értelmiség létszámgyarapodása különösen gyorsnak látszódott (Andorka 1982: 70–71). A fenti részletben ő még falusi parasztgyerekként jelent meg, azonban amikor erről beszél, már értelmiségi nézőpontból, felülről rálátva, a korról társadalmi ismeretekkel rendelkezve beszél. „((átszűri fogai közt a levegőt)) Az egyetemen hasonló volt a helyzet. (Igen-ö) hasonló volt a helyzet, a, a * fel-vé-te-li az-ö, * az valószínű-ott=ott oda lehetett telefonálni. Tehát, hogyha egy párttitkár odatelefonált”

Karrier

A vizsgált időszak társadalomszerkezeti változásai és kapcsolata a dolgozók karrierútjával

A magyar társadalomfejlődésről kialakult képet meghatározó szociológiai munkák alapján az ötvenes évek magyar társadalmá homogenizálódott, a hatvanas évektől fokozatos átalakulás kezdődött, majd a következő évtizedek során tovább differenciálódott. Az 1960-as évek végétől három nagy társadalmi tömb alakult ki: a nem mezőgazdasági (ipari, kereskedelmi stb.), a munkásoké, a mezőgazdasági dolgozóké (téesztagok, állami gazdaságok munkásai) és a szellemi foglalkozásúaké – ezeken a nagy egységeken belül további alcsoportok különíthetők el (Majtényi 2005: 35).

A magyarországi parasztság egy része nagy társadalmi változáson ment keresztül ebben az időszakban. A kinyíló mobilitás által a parasztok és munkások számára lehetőség adódott értelmiségivé válni. Az általam vizsgált élettörténeten belül megtörténik ez a felívelő karriermobilitás, tehát egy nemzedéken belüli mozgás, azaz intragenerációs mobilitás megy végbe.

A paraszti életvitelt meghatározó föld, a központosított magyar birtokszerkezet miatt problémás eszköze volt a felemelkedésnek korábban, ugyanis szétaprózott, több parasztcsalád között szétosztott földek helyett, a monumentális birtokok létrejöttét támogatta. A kollektivizálással és téjeszesítéssel ez a folyamat még inkább ellehetetlenült és egyre inkább a fehér-galléros és ipari munkák jelenthettek felemelkedést akkor, hogyha politikai megbízhatóság, esetleg káderré válás lehetősége is fennállt emellett. Ebből kiderül, hogy a mobilitásnak ebben az időszakban vannak nem gazdasági jellegű dimenziói is; olyan politikai lojalitást mutató elemek, amelyek hiánya megállíthatja vagy visszafordíthatja a felívelést mutató karrier utat.

Karrierút egy élettörténetben

A negyedik, karrier utat vizsgáló elemzési egység az élettörténetben végighúzó vezetői szerepet, vezetői feladatokat ellátó pozícióként vizsgálja. Ennek során mutatom be, hogyan alakult ki és szilárdult meg az elbeszélő életútjában ez a szerep és bizonyítom, hogy az iskolai közegből kilépve, a munka világában az ekkorra már a személyiségébe beépült elemek segítik az előrejutást. Majd ezt a kor társadalmi és politikai terében is vizsgálom.

Az élettörténet egészét ismerve azt láttam, hogy a vezetői szerep több dimenzióban is megjelent. Az első szociális közegben, vagyis a család dimenziójában olyan módon látszódtott, hogy legnagyobb, fiútestvérként felelősségteljes hozzáállást éreztem, például a korábban elemzett interjúrészletben, amelyben arról beszélt, hogy mennyire várta, hogy hazatérhessen a kollégiumból és segíthessen apjának a házkörűli és a paraszti életvitel munkáiban. Az általános iskolában az úttörőcsapat őrsvezetője és dobosa volt Rétságon: „Ja, és még=még ugye* aa /felső tagozatos voltam ((hadarva)), mikor ő * >amikor-öö< /voltak ilyen ((hadarva)) -- úttörőcsapat meg minden * út=úttörtőcsapatba -- ööö őrsvezető voltam, meg=meg csapattanács elnök, /azt se tudtam, mik azok ((hadarva)), * csináltuk az öörsi falat, /meg mit tudom mit ((hadarva)), -- meg= >meg=meg ööö< csapat ő dobos is voltam.”

A szocialista társadalom a régi polgári értelmiség egy részének átnevelésével, emellett főként a munkásosztályból és a dolgozó parasztságból neveli ki az új, szocialista értelmiséget, melynek nemcsak a gazdasági, tudományos és kulturális fejlődésben, hanem a kommunista nevelésben és a kulturális forradalom véghezvitelében is szerepe van (Új Magyar Lexikon, 2. k., 233, 1960.). Az úttörőcsapatok működtetése egy eszköze volt ennek.

A gimnáziumi években a tananyagban lemaradó osztálytársait korrepetálta az órák után, az egyetemen pedig, a diáktanács elnökévé nevezték ki, egyből az egyetemi felvételi után, a felvételi vizsgán való kiemelkedő eredménye miatt. A diploma megszerzése (1962) után a Debreceni Állategészségügyi Intézetben 1962-től 1964-ig gyakornok, majd diagnosztizáló állatorvos. A budapesti Állami Oltóanyagtermelő Vállalatban (1964 – 1969) már főosztályvezető pozícióban volt, amikor az állami céget beolvasztották a PHYLAXIA (1969 – 1992) nevű cégbe. Ez a nagyvállalat magyar és francia kézben volt. Az állami cég beolvasztásakor még folyt a száj - és körömfájás vírus elleni vakcina termelés, amely részlegnek főosztályvezetője volt. A főosztályvezető pozícióról így beszélt: „És végül is ezen a főosztályon- ahol én voltam * a főosztályon * öö ----- öö * viszonylag hamar >hamar< osztályvezető lettem a vi - a vírus osztályon, * /tehát a vírus osztályon osztályvezető lettem ((hadarva)), és >és< később én lettem a főosztályvezető ----- főosztályvezető.”

Az, hogy magyar és francia kézben volt a cég, konfliktusokat szült a PHYLAXIA nagyvállalat vezérigazgatója és a pártbizottság elnöke között – ezért mindkettejüket leváltották. A megüresedő posztokra pályázatot írtak ki, és az oltóanyag termelésben dolgozókat jelölték. Pályázatának benyújtása után kiderült számára, hogy a vezetői pozíciót betöltőnek már nemcsak szakmai, hanem pártpolitikai ügyekkel is foglalkoznia kell majd. Megnyerte a pályázatot, és 1985-ben kinevezték vezérigazgatónak. A vezetői évek nehézségeit és lehetőségeit egyaránt megemlítette. A nehézség vállalati szinten a már említett francia gyógyszeripari befektetők és magyarországi pártállam vezetése közötti feszültségből adódott, egyéni szinten pedig – saját értelmezése szerint – abból, hogy ő csak a szakmai munkákban szeretett volna részt venni, a pártpolitikában nem.

Karrierútját összefoglalva tehát a vezetői feladatok ellátása mindig is része volt életének, a térbeli és a társadalmi mobilitási pályának is meghatározó eleme.

Az élettörténet átfogó áttekintése

Az interjú elemzése során azokat az életeseményeket és tapasztalatokat vizsgáltam, amelyek az interjúalany társadalmi mobilitását formálták. Életútja két fő szakaszra osztható: gyermekkorra és felnőttkorra, amelyek mind fizikai, mind szociális környezetük, valamint az emlékek és élmények értelmezése révén határozták meg személyiségének és társadalmi helyzetének alakulását. Gyermekkorában a családi minták, különösen az apával való kapcsolat, az anyanyelvi sajátosságok – a szlovák első szavak és a palóc tájszólás – valamint a falusi paraszti élet mindennapjai alapvető hatást gyakoroltak rá. A földdel és állatokkal való kapcsolat, a mezőgazdasági munka és az önellátás meghatározta a világhoz való viszonyát, miközben a közösségi élet és a kortárscsoporthoz tartozás erősítette társas készségeit. Az általános iskola a szellemi tőke megszerzésének és a továbbtanulás értékének felismerésének lehetőségét kínálta. Ugyanakkor a második világháború és a megszállások traumái, különösen az apa besorozása, történelmi dimenziót adtak gyermekkorának emlékeihez.

A gyermekkor utáni időszak új életszíntereket hozott, amelyek három fő fejezetre oszthatók: a balassagyarmati gimnázium és kollégium, a budapesti Állatorvostudományi Egyetem és kollégium, valamint a PHYLAXIA Oltóanyagtermelő Intézet időszakára. Balassagyarmaton a városi élet élményei kiegészítették, de nem szakították el a paraszti gyökereket: a falusi kortársakból álló közösség és a hétvégi hazautazások révén továbbra is fennmaradt a kapcsolat a falusi élettel. A város új tanulási és kulturális lehetőségeket kínált, ahol a szabadidőt már a tanulás és az olvasás töltötte ki a mezőgazdasági feladatok helyett. A sokféle kortárscsoport és a mentorok támogatása hozzájárult a szorgalom és a szellemi ambíciók erősödéséhez, miközben a hagyományos falusi szokások fokozatosan háttérbe szorultak.

Az egyetemi évek a felnőtté válás időszakát jelentették. A családtól való fizikai távolság és az életmód különbségei miatt a kapcsolat a szülői házzal fokozatosan lazult. A fővárosi környezet új társadalmi és kulturális mintákat hozott, amelyekhez az alkalmazkodás a mobilitás természetes része lett. Az öltözködés, a nyelvhasználat és a viselkedés a városi közeghez igazodott, miközben a tanulmányi teljesítmény és a szakmai elhivatottság egyre inkább az önállósodás és a társadalmi előrejutás alapjává vált. Az egyetemi diákkörökben betöltött szerep, a korrepetálás és a kutatói tevékenység mind hozzájárultak az értelmiségi pályára való felkészüléshez és a további társadalmi emelkedéshez.

A szakmai élet Budapesten, a PHYLAXIA Oltóanyagtermelő Intézetben, majd vezetői pozíciókban teljesedett ki. Kutatási tevékenységei – a száj- és körömfájás, a veszettség és a lovak fertőző kevésvérűsége elleni vakcinák előállításai – révén a természettel és állatokkal való

kapcsolat új, tudományos keretek között folytatódott. A korábbi falusi szorgalom és munkafegyelem átalakult: a fizikai munka helyét a szellemi munka, a tudományos érdeklődés és a vezetői felelősségvállalás vette át. A paraszti háttérből származó értékek – a kitartás, a gyakorlatiasság és a közösség iránti elkötelezettség – azonban tovább éltek az új környezetben is, hozzájárulva a társadalmi mobilitás sikeréhez.

A vizsgált életút a társadalmi mobilitás szempontjából jól körülhatárolható ívet mutat: a falusi, paraszti életvilágból indulva a városi, értelmiségi és vezetői pozícióig ível. Az életút különböző szakaszai – a gyermekkor, a gimnázium, az egyetem és a kutatói pálya – mind hozzájárultak ahhoz, hogy az interjúalany személyes, szakmai és társadalmi értelemben egyaránt előre tudjon lépni. A folyamat során korábbi tapasztalatait integrálta az új környezetekbe, így a paraszti eredet, a tanulás iránti elkötelezettség és a tudatos szakmai munka együttesen formálták társadalmi helyzetét és életútját.

KONKLÚZIÓ

A kutatás kiindulópontja az volt, hogy az 1945 utáni oktatáspolitikai intézkedések és a Kádár-korszak társadalmi nyitottsága meghatározó szerepet játszottak a vizsgált életútban tapasztalható társadalmi felemelkedésben. Az elemzés ezt igazolta: az interjú számos ponton kapcsolódott olyan társadalomtörténeti folyamatokhoz, amelyek elősegítették az egyén helyzetének javulását a társadalmi hierarchiában, a térbeli mobilitásban és a munkaszervezeti előrejutásban. A kutatás központi kérdése az volt, hogyan jelenik meg a II. világháború utáni Magyarországon a társadalmi felemelkedés egy élettörténeten keresztül. Az elemzés azt mutatta, hogy a falusi környezetből való térbeli és társadalmi távolodás párhuzamosan járt együtt a városi és értelmiségi életformához való alkalmazkodással. Az új társadalmi közegben az egyén igyekezett megfelelni a magasabb státuszú csoportok elvárásainak, elsajátítva azokat a viselkedési és gondolkodási mintákat, amelyek elősegítették az előrejutást. A mobilitás folyamatának kulcspillantata volt az a felismerés, amikor a szereplő már nem az alkalmazkodás, hanem az önmeghatározás pozíciójából tekintett magára – amikor a társadalmi emelkedés nem külső, hanem belső megerősődésként is megnyilvánult.

A vizsgált életút tehát nemcsak egyéni sikertörténetként értelmezhető, hanem a korszak társadalmi mobilitásának és strukturális nyitottságának reprezentatív példjaként is. Az elemzés rámutatott, hogy az oktatáspolitikai reformok és a társadalmi szerkezet átalakulása olyan feltételeket teremtetek, amelyek lehetővé tették a vidéki származású fiatalok számára a társadalmi felemelkedést, és ezzel hozzájárultak egy új, értelmiségi középréteg kialakulásához a II. világháború utáni Magyarországon. Ez a fordulópont – „Most már én legalább olyan okos, tán okosabb is vagyok, most már igazodjatok hozzám.” – jól szemlélteti, hogy az élettörténetben a társadalmi mobilitás nem csupán külső státuszváltozás, hanem a saját hely és szerep tudatos felismerése is. A vizsgált életút így nemcsak egyéni sikertörténetként értelmezhető, hanem a korszak társadalmi mobilitásának és a társadalmi integráció folyamatának reprezentatív példjaként is.

IRODALOM

A Magyar Dolgozók Pártja programnyilatkozata (1948. június 13-14.) In: *A Magyar Dolgozók Pártjának Határozatai*, 1948–1956, 23.

A Magyar Nyelv Értelmező Szótára (1960) II. k. Budapest, Akadémiai Kiadó.

A Politikai Bizottság határozata a Központi Statisztikai Hivatal munkájáról és káderhelyzetéről (1958. augusztus 28.) MOL. M-KS. 288. f. 5/1958/91. o.e.

Andorka Rudolf (1970) *A társadalmi átrétegződés és a demográfia hatása*. II. k.: Magyarország. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.

Andorka Rudolf (1982) *A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon*. Budapest, TIT Gondolat Kiadó.

Andorka Rudolf (1978) Az értelmiség társadalmi mobilitásának történeti alakulása. In: Huszár Tibor (1978 szerk.) *Értelmiségiek, diplomások, szellemi munkások. Szociológiai tanulmányok*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 71–95.

Dobos János (1967) *Lopás betörés*. BM Tanulmányi és Képzési Csf-ség: Zrínyi Nyomda.

Erdei Ferenc (1938) *Parasztok*. Budapest, Athenaeum Kiadó.

Hajdú Tibor (1981) Az értelmiség számszerű gyarapodásának következményei. *Valóság*, 1981, 7. sz., 1–22.

Huszár Tibor (1978) Értelmiségtörténet – Értelmiségyszociológia. In: Huszár Tibor (1978 szerk.) *Értelmiségiek, diplomások, szellemi munkások. Szociológiai tanulmányok*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 5–69.

Majtényi György (2005) *A tudomány lajtorjája*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Németh József (1982) *A műszaki értelmiség a felszabadulás után (1945–1948)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Révai József (2000) *Élni tudunk a szabadsággal*. Szekszárd, Babits Kiadó.

Rogers, Carl R. (1951) *Client-centered therapy*. Boston, Houghton-Mifflin.

Rosenthal, Gabriele (2013 [2003]): A történetmesélés gyógyító hatása. In: Bodor Péter (2013 szerk.): *Szavak, képek, jelentés. Kvalitatív kutatási olvasókönyv*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.

Schütze, Fritz (1976) Zur Hervorlockung und Analyse von Erzählungen thematisch relevanter Geschichten im Rahmen soziologischer Feldforschung. In: Arbeitsgruppe Bielefelder Soziologen (1976 ed.), *Kommunikative Sozialforschung*. München, Germany, Fink. 159–260.

Schütze, Fritz (1983) Biographieforschung und narratives Interview. *Neue Praxis*, 3, 283–294.

Új Magyar Lexikon (1960) 2. k. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Vajda Júlia (2020) *Ott akkor... – Túléléstörténetek a soárból*. Budapest. Múlt és Jövő Alapítvány.